

İQTİSADİYYAT

UOT 336; 336.11

MALİYYƏ MÜNASİBƏTLƏRİ SİSTEMİNDƏ VERGİLƏRİN ROLU

Pərviz Əhməd oğlu QURBANOV

Qərbi Kaspi Universiteti
iqtisadiyyat üzrə fəlsəfə doktoru, dosent

XÜLASƏ

Müasir şəraitdə Azərbaycanda vergi sisteminin formalaşması və təşkil məsələləri aktual sosial-iqtisadi inkişaf problemlərindən biridir. Bazar iqtisadiyyatı şəraitində dövlət maliyyəsinin formalaşması, vergi sistemi və onun inkişaf mərhələləri, vergi sisteminin səmərəliliyinin qiymətləndirilməsi və təkmilləşdirilməsi, iqtisadi proseslərin tənzimlənməsində vergi sisteminin yenidən qurulması, Vergi Məcəlləsinin təkmilləşdirilməsi iqtisadi elmin həll edilməli aktual məsələlərindən biridir.

Məqalədə əsas məqsəd maliyyə münasibətlərində verginin rolunu, maliyyə sisteminin formalaşmasında vergilərin nəzəri metodoloji əsaslarını tədqiq etməkdən, müasir şəraitdə büdcə vergi siyasəti və onun sosial-iqtisadi inkişafına təsir edən amilləri, müasir vergi sistemi və onun səmərəliliyinin yüksəldilməsi istiqamətlərini müəyyənləşdirməkdən ibarətdir.

Məqsədlərin reallaşdırılması nəticəsində vergi ödəyiciləri tərəfindən vergi qanunvericiliyinə könüllü əmələmə səviyyəsinin artmasına və büdcə gəlirlərinin proqnozlaşdırılması üçün daha real informativ bazarın yaranmasına nail olunacaqdır.

Açar sözlər: maliyyə, əmtəə-pul münasibətləri, büdcə-vergi siyasəti, büdcəyə daxilolmalar, qeyri-vergi gəlirləri, rüsumlar, vergi güzəştləri və vergi azadolmaları, yaşayış minimumu.

РОЛЬ НАЛОГОВ В СИСТЕМЕ ФИНАНСОВЫХ ОТНОШЕНИЙ

РЕЗЮМЕ

В современных условиях вопрос формирования и организации налоговой системы в Азербайджане является одной из актуальных социально-экономических проблем развития. В условиях рыночной экономики перед экономической наукой стоят такие вопросы, требующие своего разрешения, как формирование государственных финансов, налоговая система и этапы ее развития, оценка эффективности налоговой системы и ее совершенствование, реорганизация налоговой системы в регулировании экономических процессов, совершенствование Налогового кодекса.

Основная цель статьи – изучение роли налогов в финансовых отношениях, теоретико-методологических основ налогов в формировании финансовой системы, бюджетно-налоговая политика в современных условиях и ее факторы, влияющие на социально-экономическое развитие, современная налоговая система и направления повышения ее эффективности.

В результате реализации цели будет достигнуто повышение добровольного соблюдения налогового законодательства налогоплательщиками и создание более реальной информационной базы прогнозирования доходов бюджета.

Ключевые слова: Финансы, товарно-денежные отношения, бюджетно-налоговая политика, бюджетные поступления, неналоговые доходы, пошлины, налоговые льготы и освобождения от налогов, прожиточный минимум.

THE ROLE OF TAXES IN THE FINANCIAL SYSTEM

SUMMARY

Nowadays the formation of the taxation system is one of the key socio-economic development problems in Azerbaijan. In market economy, building the state finance, taxation system and its stages of development, the assessment and perfection of taxation system efficiency, resetting the taxation system in regulations of economical processes, improvement of tax code are topical problems that the economics should deal with.

The main aim of this article is to find out the role of taxes in financial relations, to research the theoretical-methodological basis of taxes in the formation of financial system and to determine the fiscal policy, the factors that

influence its socio-economic development and the ways that enhance its efficiency in current circumstances.

As a result of realization of goals, the intentional obedience of taxpayers to the tax legislation will be enhanced and to forecast budget revenues a more realistic informative market will be achieved.

Keywords: finance, commodity-money relations, fiscal policy, budget revenues, non-tax revenues, duties, tax breaks, tax exemptions

Son illərdə dünya iqtisadi sistemində çox mühüm dəyişikliklər baş verməkdədir. Bu dəyişikliklər iqtisadiyyatın bütün sahələrində həyata keçirilir, mülkiyyət, maliyyə və iqtisadi münasibətlər sferasında əhəmiyyətli dəyişikliklər baş verir. Bazar iqtisadiyyatı şəraitində maliyyə münasibətlərinin, xüsusi ilə vergi münasibətlərinin əhəmiyyəti xeyli artır, dövlətin iqtisadi tənzimləmə aləti kimi vergilər əsas rol oynayır.

İnkişaf etmiş cəmiyyətdə vergilər dövlət gəlirlərinin əsas mənbəyidir. Vergilər sırf maliyyə funksiyasından əlavə, dövlətin istehsal, onun strukturuna və quruluşuna iqtisadi təsir etmə vasitəsidir. Müasir şəraitdə ölkə iqtisadiyyatının tənzimlənməsində, daxili istehsalın stimullaşdırılmasında vergi siyasətinin rolu inkaredilməzdir. Bazar münasibətləri inkişaf etdikcə səmərəli vergi siyasətinin həyata keçirilməsi zəruriliyi daha da artır. Vergi siyasəti ÜDM-in artırılması, istehsalın canlandırılması, daxili bazarın qorunması, ixrac məhsullarının rəqabət qabiliyyətinin artırılması, əhalinin rifah səviyyəsinin yüksəldilməsi, məşğulluq kimi problemlərin həll edilməsində real vasitədir. Vergi siyasəti onun nəzəri əsaslarının dəqiq müəyyənləşdirilməsini və yeni dövrün tələblərinə uyğun olaraq təkmilləşdirilməsini və səmərəli vergi sisteminin qurulmasını tələb edir. Burada əsas məsələ sadəcə olaraq vergi daxilolmalarının artırılmasına deyil, ümumiyyətlə iqtisadiyyatın tənzimlənməsində vergi sisteminin rolunun artırılmasına nail olmaqdır.

İqtisadiyyatın bazar münasibətləri əsasında yenidən qurulması başladıqdan sonra respublikamızın vergi siyasətinin nəzəri cəhətdən formalaşması və vergi qanunvericiliyi üzrə bazanın yaranması məsələlərini tədqiq edən müasir alimlərdən Z.Səmədzadə, S.Məmmədov, M.Həsənlı, A.Musayev, M.Sadıqov, D.Bağirov, S.Səfərov, B.Xankişiyev və başqalarının xidmətləri böyükdür.

Maliyyə elminin əsas anlayışlarından biri vergilərdir. Ona eyni zamanda həm iqtisadi, həm təsərrüfat və həm də siyasi kateqoriya kimi baxmaq lazımdır. İqtisadi və siyasi elmlərin inkişafı vergilərin mahiyyətini izah etmək üçün yeni imkanlar açır. Vergilər dövlətin öz funksiyalarını icra etməsindən ötrü zəruri olan, bu ölkənin qanunvericiliyinin tabeliyində olan fiziki və hüquqi şəxslərdən dövlət və yerli hakimiyyət orqanları tərəfindən məcburi qaydada tutulan vəsaitlərdir.

Ölkəmizdə vergi sistemində ədalətliyyə, sadəliyyə, səmərəliliyyə nail olunması və iqtisadi yüksəliş baxımından bütün maneələrin aradan qaldırılması məqsədilə tənzimləyici tədbirlər həyata keçirilir.

Müasir dövrdə həyata keçirilən vergi siyasəti vasitəsi ilə ölkəmiz gündən günə inkişaf edir. Vergilər iqtisadiyyatımızın inkişafında əsas rola malik olduğu kimi həm də dövlətin tənzimləmə mexanizmlərindən biri olmaqdadır.

Dövlətin iqtisadi və sosial siyasətinin həyata keçirilməsi vasitələrdən biri maliyyə sisteminin tərkib hissəsi olan büdcə sistemidir. Büdcə sistemi ali və yerli dövlət hakimiyyəti orqanlarının funksiyalarının icra olunmasının əsas maliyyə mənbəyi rolunu oynayır. Büdcə sisteminin qurulması, onun ayrı-ayrı həlqələri arasında maliyyə münasibətlərinin müəyyən edilməsi dövlətin funksiyalarının həyata keçirilməsinə, dövlətin iqtisadi və sosial cəhətdən inkişaf etməsinə xidmət edir.

Büdcə siyasəti respublikada maliyyə sabitliyinin saxlanılmasını, inflyasiyanın aşağı salınmasını təmin etməklə, genişlənməkdə olan islahatların sürətlənməsinə təkan verməlidir (3, s.27). Bu zaman islahatların ilkin nəticəsi kimi əhalinin aztəminatlı təbəqələrinin sosial müdafiəsi təmin olunmalıdır.

Yeni təsərrüfatçılıq şəraitində ilk növbədə büdcə vəsaitləri qoyuluşlarının istiqamətini dəyişdirmək lazımdır. Müasir şəraitdə büdcə mexanizminin təsərrüfat konyunkturuna və işgüzar sahibkarlıq fəaliyyətinin genişlənməsinə təsir istiqamətlərinə xüsusi fikir verməlidir. Vergilər, vergi güzəştləri, birbaşa büdcə maliyyələşdirilməsi vasitəsilə istehsal sahəsinin inkişafına maksimum şərait yaradılmalı, istehsal fondlarının təzələnməsi, elmi texniki naliyyətlərinin istehsalda tətbiqinə stimullar gücləndirilməlidir. Büdcənin elmi-texniki tərəqqinin sürətləndirilməsi mənafeyinə istifadə edilməsi elmin maliyyələşdirilməsində prinsipçə yeni büdcə mexanizminin yaradılmasını, müəssisələrdə yeni növ məhsulun və texnologiyanın reallaşdırılmasından əldə edilən mənfəətə güzəştli vergi rejiminin tətbiqini zəruri edir.

Büdcə gəlirləri dövlətin funksiyalarının yerinə yetirmək üçün mərkəzləşdirilmiş maliyyə vəsaitləridir. Onlar pul vəsaitləri fondlarının formalaşması prosesində yaranmış iqtisadi münasibətləri əks etdirir və hakimiyyət orqanlarının fəaliyyətinin həyata keçirilməsinə xidmət edir. Bazar iqtisadiyyatı şəraitində dövlət büdcəsinin gəlirlərinin öyrənilməsi ən vacib məsələlərdən biridir.

Büdcə gəlirləri – Azərbaycan Respublikasının dövlət büdcəsinə, Naxçıvan Muxtar Respublikasının büdcəsinə və yerli büdcələrə daxil olan vergilər, rüsumlar, digər ödənişlər və daxilolmalardır (5, s.39). Büdcə gəlirləri “Dövlət büdcəsi haqqında” qanun və digər qanunvericilik aktları ilə müəyyən edilir. Pul vasitələri fondunun formalaşması prosesində yaranmış iqtisadi münasibətləri əks etdirən büdcə gəlirləri dövlətin funksiyalarının yerinə yetirilməsi üçün mərkəzləşdirilmiş maliyyə vəsaitləridir. Son illər

respublikamızda büdcənin idarə edilməsi sahəsində mühüm dəyişikliklər həyata keçirilməkdədir. Bu dəyişikliklər hər şeydən əvvəl büdcənin gəlirlər bölümünün geniş sisteminin yaradılması ilə bağlıdır.

Cədvəl 1.

Azərbaycan Respublikasının dövlət büdcəsinin gəlir hissəsinin formalaşmasında ayrı-ayrı növlərinin xüsusi çəkirlərinin dinamikası

Vergi daxilolmaları	Daxilolmalar(min AZN)					
	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Gəlirlər-cəmi	15 700.7	17 281.5	19 496.3	18 400.6	17 498.0	17 505.7
o cümlədən						
Fiziki şəxslərin gəlir vergisi	715.7	813.0	859.7	980.3	928.5	1 145.7
Hüquqi şəxslərin Mənfəət vergisi	2 134.0	2 252.0	2 374.8	2 302.7	2 211.1	1 963.2
Torpaq vergisi	35.3	30.6	33.1	35.4	48.7	50.3
Əmlak vergisi	103.9	105.1	125.1	141.3	148.2	174.7
Əlavə dəyər vergisi	2 222.7	2 366.9	2 710.0	3 119.6	3 454.7	3 623.5
Aksiz vergisi	480.2	531.5	593.3	797.3	647.8	625.1
Mədən vergisi	129.8	125.8	121.5	116.2	116.1	110.3
Xarici iqtisadi fəaliyyətlə bağlı vergilər	433.1	592.5	675.2	684.7	934.5	861.2
Digər vergilər	140.6	157.6	161.5	192.7	247.7	457.0
Sair daxilolmalar	9 305.4	10 306.5	11 842.1	10 030.4	8 706.7	8 474.7

Cədvəl 1-dən görüldüyü kimi, 2011-ci il ilə müqayisədə 2016-ci ildə dövlət büdcəsinə vergilərdən ümumi daxilolmalar 11.5% artmışdır (2, s.404). Əsasən, dövlət büdcəsinə daxilolmalar ƏDV, fiziki şəxslərin gəlir vergisi,

hüquqi şəxslərin əmlak vergisi və hüquqi şəxslərin torpaq vergisi hesabına baş verir. Azərbaycan Respublikasında büdcəyə vergi daxilolmalarının tərkibində gəlir vergisinin payının inkişaf etmiş ölkələrlə müqayisədə az olmasının bir neçə səbəbi vardır. Bunlardan birincisi Azərbaycan Respublikasında əmək haqqı səviyyəsinin həmin ölkələrlə müqayisədə qat-qat aşağı olması, ikincisi isə yüksək gəlirli şəxslərin öz gəlirlərini vergidən yayındırması ilə əlaqədardır. Göründüyü kimi Azərbaycan Respublikasında vergi daxil olmalarının strukturunun inkişaf etmiş analoji ölkələrdəki strukturdan fərqli olmasına təsir edən amillərdən biri ayrı-ayrı vergilər üzrə proqnozlara əməl edilməsi səviyyəsinin fərqli olmasıdır.

İqtisadiyyatın tənzimlənməsində vergi güzəştlərinin və vergi azad olmalarının rolu danılmazdır (4, s. 15). Vergi güzəşti dedikdə, vergi ödəyicilərinin vergini ödəməkdən tam və ya qismən azad olması, vergitutma bazasının qismən azaldılması, verginin aşağı dərəcələrlə hesablanması və ödənilmə müddətinin artırılması üzrə qanunvericiliklə təsbit olunmuş hüquqları nəzərdə tutulur.

Qeyd etməliyik ki, vergi tənzimlənməsinin alətlərindən biri olan vergi güzəştləri aşağıdakı prinsiplər əsasında tətbiq olunmalıdır.

- Vergi münasibətlərinin bütün iştirakçılarının maraqlarının balanslaşdırılması;
- Vergi tənzimlənməsi səmərəliliyinin təmin olunması;
- Vergi tənzimlənməsinin ünvanlı xarakterli olması;
- Vergi tənzimlənməsinin dövlətin digər tənzimlənmə tədbirləri ilə sistem halında uzlaşdırılması və tətbiqi.

Bu prinsipləri rəhbər tutaraq 2016 və 2017-ci illər üçün tətbiq edilmiş güzəştlər böyük maraq doğurur. Belə ki, Vergi Məcəlləsinin 102-ci (fiziki şəxslərin gəlir vergisi üzrə) (1, s.153), 106.1.17.-ci (hüquqi şəxslərin mənfəət vergisi üzrə) (1, s.165), 164.1.19-164.1.27-ci (ƏDV üzrə) (1, s.204-206) və 199.11-ci (əmlak vergisi üzrə) (1, s.239) maddələrinə edilmiş güzəşt xarakterli dəyişikliklərin əsas məqsədi sahibkarların və mizdu işçilərin vergi yükünün azalmasına və beləliklə, iqtisadi artımın və rifahın təmin olunmasına şərait yaratmaqdır.

Fiziki şəxsin əsas iş yerində (əmək kitabçasının olduğu yerdə) hər hansı mizdu işlə əlaqədar əldə edilən aylıq gəliri 2500 manatadək olduqda, ölkə üzrə yaşayış minimumunun 1 misli, illik gəliri 30000 manatadək olduqda, ölkə üzrə yaşayış minimumunun 12 misli məbləğində olan hissəsi gəlir vergisindən azad olunur. Yaşayış minimumu haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanununa görə, 2018-ci ildə yaşayış minimumu ölkə üzrə 173 manat, müəyyən edilmişdir.

2016-cı il fevralın 1-dən etibarən 3 (üç) il müddətində yerli bank və xarici bankın Azərbaycan Respublikasında fəaliyyət göstərən filialı tərəfindən fiziki şəxslərin əmanəti üzrə ödənilən illik faiz gəlirləri, habelə emitent tərəfindən

investisiya qiymətli kağızları üzrə ödənilən dividend, diskont (istiqrazların nominalından aşağı yerləşdirilməsi nəticəsində yaranmış fərq) və faiz gəlirləri və investisiya təşviqi sənədini almış fərdi sahibkar həmin sənədi aldığı tarixdən əldə etdiyi gəlirin 50 faizi-7 il müddətinə, investisiya təşviqi sənədini almış hüquqi şəxsin həmin sənədi aldığı tarixdən əldə etdiyi mənfəətin 50 faizi -7 il müddətində vergi verməkdən azaddırlar.

Malların ixracından başqa, malların təqdim edilməsinin, işlər görülməsinin və xidmətlər göstərilməsinin aşağıdakı növlərindən, Vergi Məcəlləsinə 20 oktyabr 2015-ci il və 19 yanvar 2016-cı il tarixdə edilmiş dəyişikliyə əsasən ƏDV tutulmur:

- Müvafiq icra hakimiyyəti orqanı tərəfindən hərbi məqsədlər üçün istifadə olunan bütün növ texnika və texniki vasitələr, onların ehtiyat hissələri, silah-sursat idxalı, müdafiə təyinatlı məmulatların yaradılması və istehsalı məqsədilə idxal edilən texnologiyalar, avadanlıqlar və dəstləşdirici hissələr;
- Azərbaycan Respublikasının ərazisində mövcud qaydada qeydiyyatdan keçmiş humanitar təşkilatlar, həmçinin müvafiq icra hakimiyyəti orqanının müəyyən etdiyi qurumun razılığı ilə digər hüquqi və fiziki şəxslər tərəfindən humanitar yardım kimi gətirilən mallar;
- Texniki yardım da daxil olmaqla, təmənnasız yardım və xeyriyyə məqsədi ilə dövlətlərin, hökumətlərin və beynəlxalq təşkilatların xətti ilə gətirilən mallar;
- Müvafiq icra hakimiyyəti orqanı tərəfindən müəyyən edilmiş hallarda və qaydada fiziki şəxs tərəfindən gömrük sərhəddindən keçirilən istehsal, yaxud kommersiya məqsədləri üçün nəzərdə tutulmayan mallar;
- İxrac məqsədli neft-qaz fəaliyyəti ilə əlaqədar gətirilən avadanlıq və materiallar (müvafiq icra hakimiyyəti orqanı tərəfindən ixrac məqsədli neft-qaz fəaliyyəti üzrə Azərbaycan Respublikasına idxal olunan avadanlıq və materialların təsdiq olunmuş siyahısı gömrük orqanlarına təqdim edildiyi təqdirdə);
- Xüsusi iqtisadi zonaya idxal edilən mallar (aksizli mallar istisna olmaqla)
- Lizinq müqaviləsinin obyektı olan əsas vasitələrin idxalı;
- İnvestisiya təşviqi sənədini almış hüquqi şəxslər və fərdi sahibkarlar tərəfindən müvafiq icra hakimiyyəti orqanının təsdiqedicisi sənədi əsasında texnikanın, texnoloji avadanlıqların və qurğuların idxalı-investisiya təşviqi sənədinin alındığı tarixdən 7 il müddətinə;
- Buğdanın idxalı və satışı, buğda ununun və çörəyin istehsalı və satışı - 2016-cı il yanvarın 1-dən 1 il müddətinə.

İnvestisiya təşviqi sənədini almış hüquqi şəxs və fərdi sahibkar həmin sənədi aldığı tarixdən müvafiq əmlakına görə 7 il müddətinə əmlak vergisini ödəməkdən azaddır.

2016-cı və 2017-ci illərdə Vergi Məcəlləsinə edilmiş dəyişikliklərin böyük əksəriyyətinin vergi ödəyicilərinin hüquqlarının genişləndirilməsinə, vergi yükünün azaldılmasına, vergi inzibatçılığının təkmilləşdirilməsinə, vergidən yayınma halları ilə mübarizənin gücləndirilməsi yolu ilə büdcə daxilolmalarının artmasına xidmət edir. Dövlət büdcəsinin icrası ilə yanaşı, sahibkarlığın inkişafı, xüsusilə kiçik və orta biznesin fəaliyyətinin genişlənməsinin təşviqi də vergi orqanlarının qarşısında duran əsas vəzifələrdəndir (6, s.49).

Vergi yükünün azaldılmasına yönəlmiş digər dəyişikliklər ƏDV-nin məqsədləri üçün qeydiyyatla alınma öhdəliyi yaradan əməliyyatların həcmnin 120 min manatdan 200 min manatadək, eləcə də ƏDV qeydiyyatının ləğvi üçün vergi tutulan əməliyyatların həcmnin 60.000 manatdan 100.000 manatadək artırılması, bina tikintisi ilə məşğul olan şəxslərə sadələşdirilmiş vergi ödəyicisi olmaq hüququnun verilməsi, daşınmaz əmlakın təqdim edilməsindən əldə olunan gəlirlərdən notariuslar tərəfindən ödəmə mənbəyində sadələşdirilmiş verginin tutulması, ticarət və ictimai iaşə fəaliyyəti ilə məşğul olan şəxslərə satış dövriyyəsi 200.000 manatdan artıq olduğu halda ticarət fəaliyyəti üzrə 6 faiz, ictimai iaşə fəaliyyəti üzrə 8 faiz dərəcə ilə sadələşdirilmiş verginin ödəyicisi olmaq hüququnun verilməsidir. Bu dəyişikliklər, eləcə də məcburi ƏDV qeydiyyatına alınmaq öhdəliyi yaradan həddin artırılması dövriyyəsi 200 min manatadək olan şəxslərə sadələşdirilmiş vergitutma rejimində fəaliyyətlərini davam etdirməyə imkan verəcəkdir ki, bu da vergi inzibatçılığının sadələşdirilməsi ilə yanaşı həmin ödəyicilərin vergi yükünün azaldılmasını təmin edəcək, o cümlədən idman mərc oyunlarından əldə edilən uduşların ödəmə mənbəyində vergiyə cəlb edilməsi, Nazirlər Kabinetinin müvafiq qərarı ilə idxalda ƏDV-dən azad olunan malların siyahısının Vergi Məcəlləsinə daxil edilməsi, qeyri-filiz faydalı qazıntılar üzrə mədən vergisi dərəcələrinin optimallaşdırılması, vergi borcları olan fiziki şəxslərin və ya hüquqi şəxslərin icra orqanının rəhbərinin ölkədən getmək hüquqlarının müvəqqəti məhdudlaşdırılması, aksiz markası ilə markalanmalı olan malların Azərbaycan Respublikasının ərazisində dövriyyəsinin tənzimlənməsi, alkaqollu içkilərin satışının yalnız nağdsız qaydada həyata keçirilməsi kimi məsələlərlə bağlı dəyişikliklər vergi intizamının güclənməsinə və nəticə etibarilə büdcəyə vergi daxilolmalarının artmasına öz müsbət təsirini göstərəcək.

Ədəbıyyat:

1. Azərbaycan Respublıkasının Vergı Məcəlləsi, Bakı – 2017
2. Allahverdıyev H.B., Qafarov K.S., Əhmədov Ə.M. İqtıسادıyyatın dövlət tənızımlənmesi. Bakı: – 2002
3. Əyyubov V.S. “Büdcə və vergı sistemi”. Bakı – 2004
4. Kəlbıyev Y.A. Fıskal sıyasət və millı iqtıسادıyyatın tənızımlənmesi problemləri. – Bakı: “Elm”, 2005, 468s.
5. Kərimov A. Mühasıbat uçotu, vergilər. Bakı – 2008
6. Məcıdov M.K. Vergilər və vergıtutma – Bakı: 2018